

ALEŠ BRANDNER (Brno)

PODÍL VĚTNÝCH FRAZEOLOGISMŮ NA AKTUALIZACI PROPOZICE

Frazeologismy se obvykle považují pouze za nutný doplněk slovní zásoby každého jazyka,¹ avšak soudíme, že jejich funkce přesahuje namnoze i do roviny syntaktické. Frazeologické útvary lexikální povahy se proto registrují ve slovnících, které zaznamenávají, jak tyto prostředky obohacují pojmenovací výrazové možnosti jazyka.² Vedle ustálených obrátů, které představují jen slovní spojení (např. *Achilova pata, roh hojnosti*) a ojedinele snad i expresivní synonyma jednotlivých slov (např. *To je velký pán. → To je velké zvíře.*), máme frazeologismy povahy větné. Jsou to komunikativní jednotky vyjadřující celá sdělení (např. *Pohnul mu žluči.*). Podle N. M. Šanského³ k nim patří různé hovorové útvary, přísloví, pořekadla, rčení a okřídlené výrazy. Jím chceme věnovat pozornost v tomto krátkém příspěvku.

Nás především zajímá otázka, zda je každý větný frazeologismus odrazem emocionálního zaujetí mluvčího tak že by příslušná výpověď mohla být odvozena z nějaké výpovědi necitové.

Jazykové projevy bývají, jak známo, buď citově neutrální, nebo citově zabarvené.⁴ Emocionálně zabarvené výpovědi komunikují jednak věcnou sémantiku, jednak citový postoj. Bylo již teoreticky zdůvodněno, že se emocionalita výpovědi manifestuje na její výrazové stránce, na volbě těch či oněch výrazových prostředků. Jestliže tedy máme výpověď, v které tato manifestace je skutečně přítomná a má svůj korelát v emocionálně neutrální výpovědi, pak nutně jde o výpověď citovou. Aplikováno na větné frazeologismy tedy např.: *Natáhl bačkory. Je na špatné adrese. Překypěla mu žluč. Dostal košem. Uměl se narodit. Má dobrý kořen.* Jde o citově zabarvené obraty, protože zmíněné výpovědi mají svůj korelát v afinních propozicích nefrazeologických. V našem případě tedy uvedené výpovědi můžeme nahradit následujícími citově neutrálními komunikáty: *Zemřel. Obrátil se na nesprávné místo. Rozzůřil se. Byl odmítnut. Má v životě štěstí. Je zdravý.*

Jeden zvláště nápadný úsek větných frazeologismů tvoří ty, které nahrazují negovaný predikát (např. *Vůbec tomu nerozumí → Je to pro něho španělská*

¹ J. Bečka, *Slovesná rčení a sousloví*, NŘ 18, 1934, s. 38—44.

² A. Wurm, *Některé aktuální problémy frazeologie a otázka deminutiv ve frazeologismech*, BURJL 14, 1970, s. 23—30.

³ N. M. Šanskij, *Frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka*, Moskva 1969, s. 100—103.

⁴ J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1972, s. 182—200.

vesnice. Neměl z toho žádný zisk. → Měl z toho houby. Nebylo nám to platné. → Bylo nám to na pendrek.). Jak vidět, jde o výrazivo hovorově familiární až triviální. Někdy narážíme na jevy tabuové (např. *Nic si z toho nedělej.* → *Vykašli se na to.*).

Jiným takovým nápadným mikropolem frazeologismů, které bychom nazvali participantové, jsou srovnávací obraty. Chceme-li např. o někom říci, že se má moc dobře, můžeme v adekvátní situaci použít poněkud vulgárního frazeologismu (*sit venia verbo*): *Má se jako prase v žitě.* Jestliže žák např. nepěkně napsal domácí cvičení, existuje obrat: *Nadrápal to jako kocour.* O hodném, tichém člověku říkáme: *Je jako beránek.* Jsou to frazeologismy, v nichž dochází k přirovnání dvou jevů, které mají nějaký společný znak.

Samu podstatu vyjadřování emocionality představuje aktualizace normálního, neutrálního výrazu, jejímž důsledkem je vznik opozice mezi vyjádřením neutrálním (např. *Má v životě štěstí.*) a expresivně aktualizovaným (např. *Uměl se narodit.*), neboli opozice mezi vyjádřením citově nepříznačným a citově příznačným. Daný věcný obsah musíme vyjádřit způsobem nebo formou jinou než obvyklou. Pro ozřejmění budiž uveden ještě jeden doklad: *Nic tam neznamená.* Je to vyjádření věcného obsahu neutrálním způsobem. Na jeho pozadí však můžeme daný věcný obsah vyjádřit jinak: *Je tam páté kolo u vozu.* Ten je pociťován jako citově motivovaná aktualizace a nabývá povahy výrazového prostředku emocionality.

Vycházíme-li z předpokladu, že jazykový projev nemůže být citově za-
barven, jestliže neexistuje neutrální způsob vyjádření jeho obsahu, potom o větných frazeologismech, které můžeme nahradit větou neutrální, lze říci, že jsou zpravidla odrazem citovosti. Výhradu slovem „zpravidla“ je radno učinit proto, že mluvčí může sáhnout po idiomatu, úsloví apod. snad i bez zjevného citového zaujetí, jaksi automaticky. Vždy však užití větného frazeologismu je odrazem expresivní aktualizace⁵ a zároveň vždy tak či onak stylisticky příznačné.

⁵ M. Veselá, *K problematice expresivnosti oznamovacích a opytovacích viet v ruštině a slovenčině (doktorská disertační práce)*, Brno 1972, 133 s.